

Branislava Sušnik kot raziskovalka staroselskih ljudstev v Paragvaju: refleksija njenega življenja in temeljnih antropoloških vprašanj

JAKA REPIČ

UVOD

O Branislavi Sušnik – v Paragvaju izredno znani in priznani znanstvenici slovenskega rodu, ki se je rodila v Sloveniji leta 1920 in umrla v Paragvaju leta 1996 ter več kot 40 let raziskovalno delovala na področju etnolingvistike, antropologije, arheologije, muzeologije in kulturne zgodovine paragvajskih staroselskih ljudstev – se v slovenski zavesti spletajo najrazličnejše podobe, ki segajo od neprepoznavnosti do kulturnega heroizma. Večina besedil v slovenskem tisku poudarja, da o rojakinji, ki se je po drugi svetovni vojni kot begunka umaknila v Argentino, kmalu zatem pa se je preselila v Paragvaj, vemo zelo malo ali nič. Ena prvih objav o njej v Sloveniji je knjižna ocena Nika Kureta v reviji *Traditiones* iz leta 1974, v kateri zapiše:

Branislava Sušnik pri nas še ni znano ime. /.../ Spodobi se, da poznamo delo svoje rojakinje Branke Sušnikove, čeprav deluje med tujim ethnosom na tuji celini. (Kuret 1974: 252)

O njenem življenju in delu so pri nas pisali najprej Irene Mislej, ki jo je najbolj približala slovenski znanstveni in laični javnosti (1993, 1998, 2007), kasneje še Blaž Telban (1993), Ralf Čeplak Mencin (1997), Maja Rijavec (2000), Aleksandra Saksida (2012a, 2012b), z njenim delom pa se zadnja leta ukvarja tudi Mojca Terčelj (2021; primerjaj Repič 2021). Helena Janežič je leta 2010 pripravila razstavo o Branislavi Sušnik v Narodni in univerzitetni knjižnici, Matjaž Žbontar pa je istega leta v koprodukciji Fatamorgana in RTV Slovenija pripravil dokumentarno oddajo *Šamanka Branka*.

Ugotovimo lahko, da je zdaj Branislava Sušnik že dobro znana kot osebnost, njeno znanstveno delo pa je še vedno precej slabo poznano. Irene Mislej je po njeni smrti zapisala: »V Sloveniji, kljub številnim njenim knjigam, ki so nam dostopne, še ni bilo prave vrednostne sodbe o njenem znanstvenem prispevku« (1998: 279). Razlogov je gotovo več: Branislava Sušnik je pisala večinoma v španskem jeziku, pretrgala je večino vezi s Slovenijo, bila pa je tudi t. i. »izseljenska« znanstvenica. Več avtorjev celo trdi, da je bila Branislava Sušnik zaradi izseljenske oziroma begunske preteklosti »zamolčana« (Čeplak Mencin 1997: 461; Mizerit 2018: 39, 42; Terčelj 2021).

Med Slovenci v Argentini sta o njej največ pisala Tine Debeljak (1958, 1976) in Tone Mizerit (2018). V tisku povojne slovenske diaspore v Argentini, t. i. »politične emigracije«, kot jo označuje na primer Zvone Žigon (2001), Branislavo Sušnik primerjajo s Friderikom Barago, Janezom Benigarjem in Rajkom Ložarjem,¹ etnologom, ki je po vojni zbežal v ZDA (glej Debeljak 1976: 303). Po drugi strani pa se je v Paragvaju okoli njene osebnosti in dela »izoblikoval pravcati mit« (Rijavec 2000: 10), kar potrjuje tudi več državnih priznanj.

Branislava Sušnik ni želela veliko govoriti ali pisati o sebi, ampak je ves čas poudarjala, da v antropologiji preučujemo ljudi, v njenem primeru paragvajska staroselska ljudstva, njihove mentalne sveto-ve, mitologijo in jezike. Kljub temu je njeno življenjsko zgodbo nemo-goče ločiti od obravnave njenega raziskovalnega dela, metodoloških pristopov, temeljnih antropoloških vprašanj in teoretskih izhodišč, ki

1 Rajko Ložar je temeljni avtor v zgodovini slovenske etnologije, pomemben zlasti po dveh zbornikih *Narodopisje Slovencev* in po tem, da je bil medvojni ravnatelj Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani (1940–1945). Leta 1945 je zaradi političnih razlogov zbežal v ZDA, kjer je vodil muzej v kraju Manitowoc, Wisconsin – a o tem njegovem obdobju ne vemo veliko (glej Slavec Gradišnik 2005).

so ji omogočila razumevanje preteklega in sodobnega življenja paragvajskih staroselcev.

Branislavo Sušnik želim predstaviti v dveh delih in skozi dve perspektivi. Po biografski predstavitvi Branislave Sušnik in strnjem pregledu njenih terenskih raziskav ter znanstvenih del obravnavam le del njenega znanstvenoraziskovalnega opusa, saj je preobširen, da bi ga lahko zaobjel v enem samem prispevku.² V drugem delu tako opišem predvsem zgodnje obdobje v petdesetih in šestdesetih letih dvajsetega stoletja in se posvetim nekaterim temeljnim antropološkim vprašanjem, na primer »biti človek«. Dela, v katerih Branislava Sušnik obravnava utemeljevanje človeškosti med staroselci v Paragvaju, pa so zanimiva tudi v luči sodobnih antropoloških razprav o animizmu, dvojici narava – kultura ter odnosu med ljudmi in neljudmi. V ločenem članku, ki je izšel v reviji Dve domovini, pa življenje in raziskovalno delo Branislave Sušnik obravnavam skozi migracijsko izkušnjo, njene redke povezave z domovino ter njeno specifično in sporadično vpetost v slovensko diasporično skupnost v Argentini (Repič 2021).

KDO JE BRANISLAVA SUŠNIK? O ŽIVLJENJU IN DELU SLOVENSKE ZNANSTVENICE V JUŽNI AMERIKI

Kratka biografija zgodnjih let

Branislavo Jožefino Sušnik Prijatelj ali, kot se je sama najraje imenovala, Branko Sušnik lahko na podlagi njenega poklicnega udejstvovanja označimo za kulturno zgodovinarico ali etnozgodovinarico, etnolingvistko, poliglotko, antropologinjo, arheologinjo, muzeologinjo in amerikanistko. V paragvajskem in južnoameriškem svetu znanosti, posebej na področju antropologije, jezikoslovja in kulturne zgodovine, je kot ženska v moškem svetu pustila močan pečat. Uveljavila se je kot terenska raziskovalnica, zahtevna profesorica, avtorica množice znanstvenih publikacij ter izredna poznavalka paragvajskih staroselskih ljudstev in jezikov.

Carlos Peris in drugi avtorji, ki so pisali o Branislavi Sušnik, opažajo, da ni bila zgovorna o svojem življenju, še posebej ne o obdobju pred selitvijo v Paragvaj. Izogibala se je pogovorom o sebi, raje

2 Pregled raziskovalnega dela, tematik in teoretskih izhodišč Branislave Sušnik je najprej predstavila Irene Mislej (1998, 2007), kasneje pa obširno še Maja Rijavec (2000) in Aleksandra Saksida (2012a, 2012b).

je razpravljala o življenju staroselcev in svojih raziskavah. »O sebi ni želela govoriti, kajti zanjo so bili zares pomembni njeni prispevki na področju znanosti« (Peris 2014: 14). Kljub temu je njeno delo lažje razumeti, če vsaj okvirno poznamo njeno življenje in družbeno-politični kontekst obdobja, v katerem se je izobraževala ter znanstveno in osebnostno oblikovala, po prihodu v Paragvaj pa uveljavila v specifičnem institucionalnem okolju.

Branislava Sušnik se je rodila 28. marca 1920 v Medvodah, v mladosti pa se je zaradi očetove službe njena družina preselila v Polje pri Ljubljani. Obiskovala je Poljansko klasično gimnazijo v Ljubljani, kjer je kot srednješolskega profesorja spoznala Nika Kureta, ki jo je navdušil nad zgodovinskimi in etnološkimi tematikami. Kuret je že takrat opazil njen dar za zgodovino in jezike (Mislej 1998: 275). Kasneje, ko je delal na Inštitutu za narodopisje, je bil eden redkih v Sloveniji, s katerim je ohranila sicer le občasne strokovne stike.

Branislavin oče Jože Sušnik je bil poveljnik žandarmerijske postaje v Devici Mariji pri Polju, kjer se je z začetkom vojne oblikovalo močno odporiško gibanje. V njeni prisotnosti je bil ubit na samem začetku vojne, 18. avgusta 1941. Ubil naj bi ga Albin Grajzer, pripadnik odporiškega gibanja (Mizerit 2018: 39). Kasneje sta bili prav vojna in komunistična revolucija v Jugoslaviji razlog za njeno izselitev v Argentino in kasneje v Paragvaj (Debeljak 1976; primerjaj Peris 2014: 21–2).

»La doctora«: Izobrazba in zgodnje strokovno oblikovanje Branislave Sušnik

Med letoma 1937 in 1941 je Branislava Sušnik študirala zgodovino in prazgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Leta 1941 je študij zaključila z diplomskim delom *Evropa in azijska prazgodovina in bosansko-turška etnologija* (Rijavec 2000: 15). Obenem je študirala na Teološki fakulteti v Ljubljani, po študiju pa se je dodatno izobraževala na Univerzi na Dunaju in v Rimu. Leta 1941 in 1942 se je izobraževala na Univerzi na Dunaju, kjer naj bi spoznala kulturološko šolo nemškega etnologa, antropologa, lingvистa in katoliškega duhovnika Wilhelma Schmidta (1868–1954). W. Schmidt se je sicer že prej, zaradi priključitve Avstrije nacistični Nemčiji, umaknil v Švico, kjer je bil do leta 1951 profesor na Univerzi v Fribourgu.

Prav W. Schmidt in dunajska kulturnozgodovinska šola naj bi ključno vplivala na kasnejše raziskovalne pristope Branislave Sušnik. Nanjo je verjetno vplival tudi Lambert Ehrlich, sicer profesor na

Teološki fakulteti v Ljubljani,³ ki je bil prav tako privrženec kultur-
nozgodovinske šole in teorije kulturnih krogov – teorije, ki je skušala
kulturne pojave klasificirati znotraj geografskih sistemov.

Kakor pri geologiji ali klimatologiji ali lingvistiki je treba fiksira-
ti etnološki zemljevid; to se pravi: ugotoviti »izokulture« enake
kulture; etnologi so namreč pri svojih raziskovanjih opazili, da se
ponavljajo širom sveta tipične skupine kulturnih elementov: ime-
novali so jih kulturne tipe ali komplekse ... Geografsko ozemlje,
na katerem se nahaja isti kulturni tip, imenujejo »kulturni krog«.
(Ehrlich 1929: 120)⁴

Več avtorjev navaja, da je Branislava Sušnik leta 1942 dokto-
rirala pri W. Schmidtu na Dunaju, in sicer na področju altajsko-ural-
ske etnozgodovine in lingvistike (na primer Mizerit 2018: 39; Mislej
1998: 275; 2007: 572; Rijavec 2000: 15; Peris 2014: 18).⁵ Ta del njene
biografije je sicer nejasen, ker Schmidt takrat na Dunaju ni več deloval,
prav tako je dvomljivo, da je doktorat zaključila v enem letu. Goto-
vo pa je, da se je na Dunaju vsaj dodatno izobraževala, podobno kot
med letoma 1942 in 1943 na Biblijskem inštitutu v Vatikanu (*Instituto
Pontificio Biblico*), kjer je študirala kulture in jezike Male Azije ter »di-
plomirala z nalogo o klinopisnih ploščah iz Kapadokije okoli 3000 let
pred Kristusom« (Mislej 2007: 372).

Med vojno so jo zaradi poskusa prehoda meje v Italijo zaprli (v
zaporu je bila kratek čas v Ajdovščini), nakar je zbežala na Koroško,
nato pa v Rim, kjer se je povezala z redom Šolskih sester. Ob njihovi
pomoči se je odločila za emigracijo v Argentino, kamor se je po letu
1947 napotilo veliko slovenskih povojnih beguncev (glej Žigon 2001;
Repič 2006). Kljub študijskemu zanimanju za azijske jezike in kultu-
re se je torej odločila za pot v Južno Ameriko. Debeljak je to pojasnil
z globalnimi političnimi spremembami in razširitvijo komunizma po
drugi svetovni vojni:

Vzhod, za katerega se je z velikim študijem pripravljala v Rimu, se
je zaprl, odprl pa Zahod. Namesto med azijske Indijce in Kitajce,
kamor je bila namenjena in si pripravljala jezikovno znanje, jo je
usoda pripeljala med južno ameriške Indijance v Paragvaj. (Debe-
ljak 1976: 300)

-
- 3 Lambert Ehrlich je bil protikomunist in je sodeloval z italijanskim okupatorjem, zaradi česar so ga 26. maja 1942 ubili.
 - 4 Šmitek (1986: 60) omenja, da je Ehrlich to teorijo zagovarjal tudi v disertaciji (*Origin of Australian Beliefs*, 1922), v kateri je pisal o izvoru verovanja med avstralskimi staroselci.
 - 5 Pri tem se avtorji sklicujejo na biografijo, ki jo je pripravila Branislava Sušnik, ali na intervjuje z njo, saj so drugi dokumenti redki.

V Buenos Aires je prispela 27. aprila 1947. Tam se je povezala s Filozofsko fakulteto Univerze v Buenos Airesu in z Etnografskim muzejem Univerze v La Plati. Dobila je povabilo priznanega amerikanista prof. Joséja Imbellonija k sodelovanju z omenjenim muzejem (Mislej 2007: 573; Peris 2014: 32), a se za to ni odločila – deloma zaradi odpora proti totalitarnemu peronističnemu režimu, ki je takrat vladal v Argentini, delno zaradi osebne želje po delovanju v misijonu. Njen pomemben vzornik je bil namreč katoliški škof Friderik Baraga, ki je v devetnajstem stoletju kot misijonar deloval med severnoameriškimi staroselci, med misijonarskim delom pa je zbral veliko etnografskega in jezikovnega gradiva (Peris 2014: 20).

V obdobju po migraciji v Argentino je bila Branislava Sušnik do določene mere povezana z nastajajočo povojno slovensko skupnostjo v Buenos Airesu, a ji je bila ta preveč zaprta, prav tako se ji je upiral peronizem v Argentini. Na povabilo Slovenskih šolskih sester, ki so v Argentini misijonarsko delovale že od leta 1931, se je podala v misijon Laishi Formosa v Čaku, pokrajini na meji med Argentino in Paragvajem, kjer je preživela eno leto med ljudstvom Toba (Mizerit 2018: 40). S pomočjo sester je odšla tudi v Paragvaj in spoznala zdravnika dr. Andrésa Barbero, ki je že leta 1929 ustanovil Etnografski muzej »dr. Andrés Barbero« v Asunciónu v Paragvaju. Na njegovo povabilo je 10. marca 1951 prišla v Paragvaj in kmalu prevzela vodenje muzeja ter ostala njegova direktorica vse do smrti 29. aprila 1996. V Paragvaju se je kot ženska uveljavila v takrat izrazito moškem svetu znanosti in vodstvenih institucionalnih položajev. Poleg tega se je pri svojem delu poskušala distancirati od vseh »izmov« oziroma totalitarnih političnih sistemov (primerjaj Peris 2014: 23).

Ženska v moškem svetu znanosti

Tudi po nastopu vojaške diktature Alfreda Stroessnerja v Paragvaju leta 1954, ki je trajala do leta 1989, je Branislava Sušnik ostala vodja muzeja, ki je deloval v okviru zasebne fundacije *La Piedad*⁶ družine Barbero.

Življenje v Paragvaju v tistih letih [je bilo] zame nova izkušnja, bilo mi je zelo težko prilagoditi se. V meni je prevladovala tendenca k družbeni marginalizaciji. Bila je dežela, kjer sem dobila mir. /.../ Intelektualci so bili ponosni na svoje visoko poreklo, a so imeli zelo malo materialnih sredstev. Zbujala se je skupina, odprta novim

6 *La Piedad* v španščini pomeni usmiljenje.

ekonomskim zmožnostim. Pozneje sta splošni konsumizem s tendenco k parazitizmu in nastop državne diktature povzročila družbeno in moralno krizo. (Sušnik, v Mislej 1998: 276)

Za Branislavo Sušnik je bil Paragvaj torej nova domovina, pa tudi njen »družbenokulturni laboratorij«, saj je ves svoj raziskovalni interes usmerila v preučevanje paragvajskih staroselskih ljudstev, njihovih mitologij, jezikov, miselnih svetov, verskih predstav, materialne kulture in drugega (Peris 2014: 21).

Moje strokovno zanimanje je res veljalo študiju azijskih jezikov, toda vojna me je vrgla na ameriška tla, kjer še odmeva zvok kakih 240 različnih indijanskih jezikov. /.../ V Paragvaju živi še 13 različnih plemen – lepa okoliščina za etnološka raziskovanja.⁷ (Sušnik, v Debeljak 1958: 320)

Paragvajsko državljanstvo je dobila 13. junija 1956. V listini o naturalizaciji v Paragvaju je uporabila ime Branka Susnik.⁸ Bila je izrazito terenska raziskovalka, svoje odprave pa je pogosto izvedla pod okriljem vojske oziroma z njeno finančno pomočjo. »V prvih letih (1951–1952) [so ji] res privatne ustanove omogočile znanstveno raziskovanje indijanskega jezika in življenja, šele nato pa najprej – ministrstvo vojske« (Debeljak 1976: 300).

V Paragvaju je opravila večino svojega raziskovalnega, muzejskega in profesorskega dela – uveljavila se je kot znanstvenica, postala je članica Paragvajskega znanstvenega društva (*Sociedad Científica del Paraguay*) in drugih akademskih združenj. Uveljavitev sicer ni bila enostavna: »Da sem kljub brezbriznosti in – včasih – sovražnosti paragvajskega okolja, vzdržala, mi je gotovo pomagal meni prikrojen upor vsemu, kar je 'moraš' in 'ne smeš'« (Sušnik, v Debeljak 1958: 320).

Obenem je imela zaradi težke osebnosti in zelo stroge zavezanosti terenskemu delu nekakšno karizmo posebneža, celo ekscentrične znanstvenice, zato so ji rekli kar *bicho raro* (redka živalica). Ta vzdevek je dobila po nastopnem predavanju, ki ji je odprlo vrata akademskega

7 Branislava Sušnik je uporabljala veliko izrazov, kot sta pleme in primitivec, ki so bili v zgodnjem času njenega raziskovanja splošno uveljavljeni in jih antropologija ni problematizirala, čeprav izražajo slabšalni odnos in kolonialni kontekst. Uporabljala je tudi izraz Indijanci (špansko *Indios*), ki ga je v južnoameriški antropologiji šele v zadnjih desetletjih nadomestil izraz staroselska ljudstva (špansko *pueblos indígenas*).

8 Sama se je večinoma predstavljala kot Branka Sušnik. Irene Mislej zapiše, da je tudi v njeni osebni izkaznici, izdani 16. avgusta 1945 v Ljubljani, zapisano ime Dr. Sušnik Branka, profesorica (Mislej 1998: 276). Tudi v osebni izkaznici, izdani v Rimu pred emigracijo, s katero je prišla v Argentino, je zapisana kot Branka Susnik (glej Peris 2014: 22).

sveta v Paragvaju, zato je to predavanje in odziv nanj ocenila kar za »nov doktorat«, ker ji je omogočil uveljavljanje v paragvajskem akademskem okolju (Debeljak 1976: 300).

Sama navaja tri pomembne elemente znanstvenega uveljavljanja v Paragvaju. Kot ženska in priseljenka se je namreč uveljavila v zahtevnem, pretežno moškem znanstvenem okolju nove države, in to na področju poznavanja paragvajskih staroselskih družb ter njihovih jezikov in zgodovin. Prvo priznanje je dobila v navdušenju in odobravanju, ki ga je poželo njeno nastopno predavanje,⁹ v katerem je razpravljala o staroselski mitologiji, mitoloških izročilih in njihovem delovanju oziroma »moči življenja« (Debeljak 1976: 300). Drugi temelj uveljavitve je bila zavezanost terenskemu raziskovalnemu delu, ki ga tudi moški raziskovalci največkrat niso opravljali na tako temeljit način. Že s petmesečnim bivanjem med staroselci Lengva (Lengua) in poznavanjem njihovega jezika je namreč pridobila spoštovanje in avtoriteto med moško znanstveno srenjo – najprej v Paragvaju, kasneje pa se je kot amerikanistka uveljavila tudi v mednarodnem okolju. Tretji temelj znanstvene uveljavitve pa je pridobila s profesuro oziroma rednimi predavanji na fakulteti Nacionalne univerze v Asunciónu. V pogovoru z Debeljakom leta 1958 je tako povzela uveljavljanje v paragvajskem znanstvenem okolju:

Poslušalci so vse tako dobro »razumeli«, da so me hitro klasificirali kot »bicho raro« (redka živalca), in ta novi »doktorski titel« je bila prva »garancija« za mojo znanstveno »sposobnost«. Drugi korak je obstojal v mojem pet mesečnem potovanju med Indijanci Lengva, kar je v moški intelektualni izključnosti v Paragvaju veljalo za novo »diplomo«. Tretji korak je predstavljala poizkusna katedra na filozofski fakulteti (Etnografia Sudamericana) s programom: »Zgodovina ognja in vode med ameriškimi plemeni«. (Sušnik, v Debeljak 1958: 320)

Z uveljavitvijo je, kot je dodala, pridobila »platformo« za raziskovalno delo, nakar je znanstveno delovanje postalo lažje. »Od tedaj mi je bilo delo lažje, dasi me je g. rektor prosil, naj se bolj prilagodim kulturni gladini slušateljev« (Sušnik, v Debeljak 1976: 300).

Branislava Sušnik je najbolj poznana po vodenju Etnografskega muzeja »dr. Andrés Barbero«, poleg tega pa je bila profesorica na Filozofski fakulteti Nacionalne univerze v Asunciónu. Njeno delo je obsegalo še etnografske terenske raziskave, ki jih je izvajala v obliki

9 Predavanje je imela v Paragvajskem Ateneu (znanstveno-kulturni ustanovi), a viri ne navajajo, kdaj točno je potekalo (glej Debeljak 1958: 320; 1976: 300; Telban 1993: 206). S predavanji na Nacionalni univerzi v Asunciónu pa je Branislava Sušnik začela leta 1953.

večmesečnih odprav, raziskovanje v arhivih v Paragvaju, Argentini in Braziliji ter pisanje znanstvenih del. Te dejavnosti v zelo strnjeni obliki predstavljam v nadaljevanju.

Etnografski muzej »dr. Andrés Barbero« v Asunciónu



Fotografija 1: Dr. Branislava Sušnik za pisalnim strojem v Etnografskem muzeju »dr. Andrés Barbero« v Asunciónu. Zbirka digitalnih podatkov SEM (V-27581). Original hrani Etnografski muzej »dr. Andrés Barbero.«* Digitalizacija fotografij Gabriela Zuccolillo.

Etnografski in zgodovinski muzej je v glavnem paragvajskem mestu Asunción leta 1929 ustanovil zdravnik, filantrop in takratni predsednik Znanstvenega društva Paragvaja Andrés Barbero, od leta 1931 pa ga je vodil nemški etnolog Max Schmidt. V nasprotju z Branislavo Sušnik je imel Schmidt veliko izkušenj z delom v muzejih. Pred prihodom v Paragvaj je bil namreč kustos za Južno Ameriko v Etnografskem muzeju v Berlinu. Schmidt je sicer veliko raziskoval v Braziliji in Paragvaju, dve leti pa je poučeval tudi na Filozofski fakulteti v Paragvaju. Po njegovi smrti leta 1950 je Andrés Barbero k vodenju muzeja povabil Branislavo Sušnik, a je tudi sam umrl, še preden ji je uspelo prevzeti vodenje muzeja. Barberova družina je ustanovila zasebno fundacijo *La Piedad*, ki je nadalje financirala delo muzeja in Branislave Sušnik, ki je vodenje muzeja prevzela leta 1951 (Peris 2014: 24).

Muzej je zares zaživel šele po letu 1956 z ureditvijo prostorov v novi stavbi, kamor so preselili zbrano gradivo in knjige ter odprli

delovne in razstavne prostore. V letih pred odprtjem se je posvečala predvsem študijskim potovanjem in zbiranju gradiva, nato pa reorganizaciji muzeja in odprtju, ki je potekalo 20. marca 1956 (glej Debeljak 1958: 321). V muzeju je vzpostavila etnografski in arheološki oddelek, fotografski in fonografski arhiv, arhiv jezikov, zbirko ornamentalnih indijanskih motivov, oddelek za znanstvena raziskovanja in študijska potovanja ter katedro za paragvajsko etnografijo. Posebej je bila ponosna na fonografske posnetke pogovorov o mitoloških tradicijah, ki jih je zbirala v pogovorih. Tako je že leta 1959 povzela glavno delo muzeja:

Kar je bistveno novo in izključno v našem muzeju, je naslednje: a) fonograviranje mitoloških tradicij tako, kakor jih Indijanci sami pripovedujejo v svojem jeziku; ustvaritev tega dokumentarnega odseka je bila vezana na mnogo težav. b) Druga posebnost je, da vsak še tako majhen in neznatni predmet v etnografski zbirki tudi nosi odgovorno mitološko tradicijo o svojem izvoru iz legendarnih časov, vsaj kar se nanaša na zbirke, ki sem jih osebno prinesla s svojih študijskih potovanj. c) Tretja posebnost je lingvistična »kartoteka« vseh plemenskih jezikov v Paragvaju. (Sušnik, v Debeljak 1958: 321)

Muzej je vzpostavila kot popolna začetnica, in to v okolju, kjer tudi sicer ni bilo muzejskih strokovnjakov. Zato je bila toliko bolj ponosna na priznanje Alfreda Metrauxa in Juliana Stewarda, ki sta muzej ocenila kot enega boljše organiziranih in zanimivih v Južni Ameriki (Sušnik, v Debeljak 1958: 321). Po drugi strani pa je bil muzej zanj predvsem raziskovalna institucija, zadolžena za skrbno popisovanje navad, mitoloških predstav, jezikov in materialnih artefaktov, ki so jih staroselska ljudstva uporabljala v preteklosti ali v času njenih raziskav. Manj pa se je ukvarjala z vprašanji reprezentacij staroselske dediščine oziroma muzejskih postavitev.

METODE IN TEORETSKA IZHODIŠČA V RAZISKAVAH BRANISLAVE SUŠNIK

Terenske raziskave

Muzejsko delo Branislave Sušnik je bilo neposredno povezano z raziskovalnim delom na terenu, saj je zbirala arheološko, etnografsko in jezikoslovno gradivo različnih paragvajskih staroselskih ljudstev. Ves čas je ostajala zvesta dolgotrajnim terenskim etnografskim in arheološkim raziskavam, izvedla je namreč kar 19 »raziskovalnih odprav« (Rijavec

2000: 49). Med terenskimi raziskavami, večinoma so trajale med pet in osem mesecev, je preučevala jezike, religiozne in mitološke značilnosti ter vsakdanje življenje staroselskih skupin. S terena je prinašala tudi predmete za muzejske zbirke, med raziskavami je snemala zgodbe s fonografi, fotografirala, izkopavala arheološko relevantne predmete in pisala zapiske opažanj in pogovorov.

Poleg zaposlitve kot direktorice muzeja, kar ji je omogočalo terensko raziskovalno delo, je Branislava Sušnik predavala na Filozofski fakulteti Nacionalne univerze v Asunciónu. Prvič je eno študijsko leto predavala že leta 1953, nato pa redno od leta 1960 dalje. V predavanjih je obravnavala paragvajsko etnografijo in arheologijo ter antropološke in lingvistične značilnosti staroselskih skupnosti. Dve desetletji je vodila katedro za južnoameriško arheologijo in antropologijo (glej Mislej 1998: 279). Objavljala je predvsem v španščini, občasno tudi v angleščini, francoščini in nemščini, nekaj besedil pa je napisala tudi v slovenščini¹⁰ (glej Telban 1993: 207–12).

Njene terenske in študijske raziskave so obsegale **etnolingvistične raziskave** med ljudstvom Maká (Mak'á) v koloniji Bartolomé de las Casas (1951–1952), med Čulupijci (Chulupí) v Pilcomayu (1952), med ljudstvom Lengva (Lengua) v Čaku (1953–1954 in 1976) in med Sanapanájci v Čaku (1962); **etnografske raziskave** med Čamakoko-Mori (Chamacoco-Mori) v Čaku (1956) in Čamakoki (Chamacoco) v Bahía Negra v Visokem Paragvaju (1968–1969), Čiripá-Gvaranijci (Chiripá Guaraní) (1958), Aše Gvajakíji (Aché-Guayakí) (1960), Emok-Tobi (1962) in Ajoreo-Mori (Ayoreos-Mori) (1963); **arheološke raziskave** v Visokem Paragvaju med ljudstvom Gvaná Mbajá (Guaná-Mbayá) (1956, 1966 in 1990); v Paraguarí in Altos med Gvaranijci (1965–1968); na področju Hohenaua (1970); **odprave** po ostankih nekdanjih gvaranijskih jezuitskih misijonov San Ignacio, Santa María de Fe, Santa Rosa, Santiago, San Cosme y Damián, Trinidad y Jesús (1977), med katerimi je posnela bogato zbirko fotografij, in potovanja, na katerem je zbirala gvaranijsko arheološko gradivo s predela reke Jejuí-San Pedro Ycuamandiyu (1992) (glej Telban 1993; Mislej 1998; Rijavec 2000: 49).

Osnova njenega dobrega raziskovalnega dela je bila v tem, da se je hitro naučila komunicirati v lokalnih jezikih. Poleg precej evropskih jezikov naj bi namreč aktivno obvladala osem jezikov paragvajskih staroselcev, vse skupaj pa naj bi jih razumela kar devetnajst (Saksida 2012a: 36). Med terenskim delom se je večinoma zanašala na

10 Njena dela v slovenskem jeziku so objavljali predvsem v slovenski diaspori v Argentini.

pričevanje šamanov, ki so ji kot najboljši poznavalci mitologije, verovanjskih praks in kulture lastnih skupnosti odpirali pogled v svet mitologije in s tem v miselni svet staroselskih ljudstev:

Študijska potovanja med Indijanci običajno sama opravljam. Bivam pol leta sredi kakšnega plemena in najprej poiščem stik predvsem s šamani, kajti le ti magi, kot posredovalci med skupnostjo in nenaravnimi silami, poznajo celotno versko in mitološko vsebino svojega plemena, kar me predvsem zanima. Človek, primitiven kakor moderen, kliče po nečem skrivnostnem. Primitiven šaman, čarovnik ali samo magični zdravitelj, pije razne narkotične preparate in po taki ekstazi veruje v konkretnost psihičnih predstav ... Zaradi tega je študij šamanskih ceremonij in halucinacij morda najboljše napotilo v poznavanje resnične osebnosti primitivne skupnosti. (Sušnik, v Debeljak 1958: 321–2; 1998: 47)

Primarni vstop v kulturo staroselcev je v njenem raziskovanju pomenil jezik. Ta ji je namreč predstavljal pravila družbenega vedenja ali temeljni sistem, s pomočjo katerega lahko spoznavamo psihosocialne značilnosti družbe, pa tudi vstop v razumevanje mitoloških predstav paragvajskih ljudstev (Mislej 1998: 277). »Jezik mi ni samo socialna zveza, temveč kulturna vrednota in s tega stališča kot 'kulturno-rečje' dopolnjuje kulturno celoto določenega plemena, njegovo žitje, bitje, hotenje in izživljanje« (Sušnik, v Debeljak 1958: 320).

ADAPTIVNI DINAMIZEM IN KULTURNA ZGODOVINA PARAGVAJSKIH STAROSELCEV

V prvem obdobju raziskovanja v petdesetih in šestdesetih letih dvajsetega stoletja se je Branislava Sušnik ukvarjala pretežno s sodobnim življenjem staroselskih ljudstev. Obravnavala je vsakdanje življenje, mitološke tradicije ter jezike ljudstev Toba, Lengva, Maká, Čamako, Gvaraní in Ašé Gvajakí, občasno pa je izdala tudi kako razpravo o muzejskem delu. Proti koncu šestdesetih let dvajsetega stoletja je pričela obravnavati tudi kulturno zgodovino paragvajskih staroselskih ljudstev, predvsem njihove kolonialne stike ter posledične religiozne, družbene in kulturne spremembe. Naredila je pregled paragvajskih staroselskih ljudstev, dinamike njihovih preseljevanj v predkolonialnem in kolonialnem obdobju in etnografske ter etnolingvistične opise. Etnografsko oziroma topografsko je pokrila vse regije Paragvaja, kot pripadnica difuzionizma pa je sledila prenosom materialne kulture in drugih glavnih kulturnih značilnosti. »Pokazala je na

tri kulturna jedra na obrobju Gran Chaca in na glavne migracijske poti proti središču južnoameriške celine, katerih motiv je bil vedno demografski pritisk« (Saksida 2012b: 50). Kulturna in družbena raznolikost med prebivalci Čaka kaže na to, da je do migracij prihajalo že v predkolonialnem obdobju, v času kolonializma pa so se zaostri- le zaradi kolonialnih pritiskov in posledičnih družbenokulturnih sprememb. V sedemdesetih letih se je Branislava Sušnik poudarjeno ukvarjala prav s kulturno zgodovino v obdobju kolonizacije Paragva- ja in s tem povezanimi družbenokulturnimi spremembami. Obdobja kulturnozgodovinskih raziskav od konca šestdesetih let dvajsetega stoletja dalje v tem sestavku ne opisujem, osredotočam se namreč le na zgodnje raziskave.¹¹

Kljub temu da je pri interpretaciji mitoloških izročil in sodob- nih animističnih praks uporabljala strukturalistične interpretativne pristope, so njena teoretska izhodišča sledila zlasti dvema prevladu- jočima nastavkoma: dunajski kulturnozgodovinski šoli z izrazito di- fuzionističnim pristopom in teoriji adaptivnega dinamizma (primer- jaj Saksida 2012b: 43–4). Teorija adaptivnega dinamizma je tesno povezana z difuzionizmom in družbenokulturne spremembe razlaga s prilagajanjem ljudstev na nove okoliščine in sprejemanjem novih kulturnih elementov. Dejavniki teh sprememb pa so lahko ekološki, gospodarski ali kolonialni. V petdesetih in šestdesetih letih dvajsete- ga stoletja se je v antropologiji uveljavil strukturalizem, ki mu je bila blizu tudi Branislava Sušnik z interpretacijo animističnih praks in socialne organizacije. V nasprotju s strukturalističnim pristopom je mnogo bolj sledila tudi družbenokulturnim spremembam ter spre- minjanju navad, vsakdanjega življenja, verskih praks in jezika. Za- govarjala je stališče, da se »kulturne strukture ... ne spreminjajo brez zunanjega vzroka, njihovi evolucijski vzorci so odvisni od prilagodlji- vosti sociokulturnega karakterja, od kulturnih odzivov, zavestnih ali podzavestnih« (Mislej 1998: 277). Namesto razkrivanja domnevno stabilne psihosocialne strukture jo je zanimalo, kako so se staroselska ljudstva s svojo družbeno ureditvijo prilagajala novim razmeram v času kolonializma, deloma pa tudi moderne družbe.

11 Obravnava besedil o kulturni zgodovini Paragvajaja je posebno poglavje v delu Branislave Sušnik in zahteva veliko prostora, saj je bila izjemno plodovita avtorica. Napisala je namreč več kot 75 znanstvenih del (Mislej 1998: 277). Obenem večina njenih del v španščini in Sloveniji ni dostopna, zato se omejujem na zgodnje obdobje, v katerem je precej objavljala tudi v slovenščini.



Fotografija 2: Dr. Branislava Sušnik z dvema ženskama Išir (Čamakoko) v Zgornjem Paragvaju, 1956. Zbirka digitalnih podatkov SEM (V-27539). Original hrani Etnografski muzej »dr. Andrés Barbero.«® Digitalizacija fotografij Gabriela Zuccolillo.

»INDIJANEC KOT ČLOVEK«: ANIMIZEM, MAGIJA IN PERSPEKTIVIZEM

V nadaljevanju obravnavam predvsem nekatera temeljna znanstvena vprašanja v zgodnjem obdobju Branislave Sušnik, ki zadevajo animistične prakse, odnos narava – kultura ter odnose med ljudmi in neljudmi. Naslavljala so mitološke tradicije staroselcev – delno tudi v kontekstu spreminjajočih se verskih in drugih praks. Že zgodaj je odprla temeljno vprašanje razmerij med človeškim in nečloveškim v življenju in okolju južnoameriških staroselcev, predvsem tistih skupin, ki niso razvile sofisticirane socialne organizacije in verovanjskih sistemov.

Tale vprašanja so me zanimala: a) če so mitična izročila usužnjevala Indijance tisoč let, zakaj in čemu so imela moč življenja? b) Ali primitivec kot človek potrebuje mitološko opravičitev in uzakonitev

vsega, kar dela in kar bo delal? Zakaj? Iz strahu ali ker nagonsko čuti, da kar je »človeško«, nima življenjske moči, in je v tem primeru potrebna pomoč mitičnega psa ali mitičnega tapirja? Vedno iskanje življenja zunaj sebe se končno spremeni v navado, v železno srajco, v suženjstvo. Ta pogled v primitivno stvarnost je jedro tisočletnega človeštva v zgodovini brez letnic, brez imen, brez krajev in brez oblek. (Sušnik, v Debeljak 1958: 320)

V jeziku, strukturi mitov, sorodstvenih sistemih, animističnih praksah in zameških totemizma je iskala temeljna družbena pravila, mentalno strukturo, ki določa vedenja, postavlja in utemeljuje prepovedi in sankcije (na primer incesta), s tem pa oblikuje človeka v nasprotju z naravo. Njeno temeljno znanstveno vprašanje je bilo, kaj med staroselci Paragvaja pomeni biti človek. »Izmed 230 južnoameriških plemen se več kot dve tretjini plemen autodenominira 'mi/ljudje' in eno pleme odreka drugemu pravi človeški 'mi'« (Sušnik 2018: 55).

»Biti človek« je temeljna preokupacija bivanja v okolju z drugimi ljudmi in drugimi bitji: pticami, zvermi, gozdnimi demoni, ki na primer »iščejo oslabele duše bolnikov«, mrčesa, ki »svoj dom išče v človeških kosteh« in podobno (Sušnik 1998: 51). Temu se uprejo tako, da občasno obredno vzpostavljajo odnose z drugimi bitji in s tem utemeljujejo razlikovanje do njih. To ponazarja primer, ki ga Branislava Sušnik zapiše v članku *Primitivec kot človek*:¹²

Paragvajski mestici si pripravijo žganje. Čez eno uro odmeva po pragozdu glas »še knimbae«, »jaz sem človek« in pokazal ti bom, da sem bolj in več človek kakor ti. Začne se gozdni obred »noževanje«, da izpričajo svoje »človeštvo« – veliki upor človeka proti enoličnosti in enakovrednosti, ki hoče dokazati svoj »jaz«, čeprav v kruti dionizijski obliki. Tudi Gvaranjci pripravijo fermentirano pijačo iz divjega medu in začnejo s svojim sakralnim plesom, katerega ritmično gibanje je podobno nekako dvojnemu trikotniku. Od časa do časa glavni šaman, gospodar magije, ekstatično zakliče »človek« in »ljudje«. Tudi oni se uprejo enoličnemu strahožitju ... Čakovski Indijanci, Angaite in Sanapana ... v času sakralnih ceremonij ob novi luni frenetično tekmujejo, kdo od skupine mož bo zdržal celonočni napor ritmičnega gibanja teles. Kdor dalje zdrži, je resnični človek in bo imel ta naslov, dokler se ob novi luni nekdo izpriča kot še »bolj človek«, zmagovalec teh skupinskih obredov, čuti in živi svoj »jaz« sredi »mi, ki smo«. (Sušnik 2018: 51–2)

12 Članek je izšel leta 2018 v reviji *Meddobje/Entresiglo*, ki jo izdaja Slovenska kulturna akcija. Originalno pa gre za predavanje na kulturnem večeru Slovenske kulturne akcije 10. novembra 1959.

V tem oziru njene raziskave o animizmu med južnoameriški- mi staroselci niso tako daleč od nekaterih sodobnih razprav o naravi in kulturi, razmerjih med ljudmi in neljudmi, ki so jih zaznamovale na primer razprave Philippa Descolaja (2013), Eduarda Viveiros de Castra in drugih. Opiše tudi magične prakse, ki so močno podobne kasnejšim opisom »perspektivizma« v Amazoniji (primerjaj de Castro 1998).

Kaduvejci in Čamakokovci se trudijo, kako bi ugrabili tako imeno- vanega »zaščitnega ptiča«. Prenašajo post, samotrpincenje, samo z eno željo: da bi imeli privid mitičnega ptiča. Kdor to doseže, hodi po indijanski vasi, razglaša in oznanja: »jaz in moj ptič«, »jaz, ki sem«. (Sušnik 2018: 52)

Zelo zanimiv je naslednji odstavek, ki pokaže na magične prakse ter delovanje posameznikov in skupnosti v potrjevanju »biti ljudje«:

Blizu paragvajsko-brazilske meje sem nekoč srečala enega Mbi-a Gva- ranijca, ki je sam hodil po gozdu. Bežal je. Kmalu nato sem srečala skupino njegovih so-plemenjakov. Sledili so mu. Tudi ti niso odgo- varjali na moja vprašanja. Po treh tednih sem se ustavila v njihovi vasi. Ker so me medtem že ceremonialno priznali za njihovega plemenske- ga člana, so mi razložili beg omenjenega Indijanca. »Začaral je našo koruzno njivo.« Bežeči Gvaranijec je imel videnjsko sposobnost. Bil je »jaz« v skupini in ta mu je priznala to z naslovom »naš oče«. Ven- dar, ko je suša uničila letino, je skupina iskala krivca. Kriv more biti samo tisti, ki ima večjo moč. Pobegli Indijanec je bil obsojen na ognje- no smrt. In tako je tudi umrl. Stari šaman mi je po obredu razlagal: V pradavnini sta bila človek in žival enako vredna. Potem je človek zmagal. Zmagal je, ker je poznal skrivnost preslepanja. To je obi- čajni človek, »-avá«. Vendar ptiča človek ne preslepi. Samo tisti, ki je »bolj človek«, lahko doseže ptiča. Malo je takih. Toda ta »bolj člo- vek« se lahko spremeni v ptiča z velikim kljunom, ki se hrani s ptičjim mesom. Kadar se tako »ava-etá« spremeni v ornitófaga, ptičežerca, že ni več človek, ker je »preveč-človek«. Ubije se ga. Ti Gvaranijci so bili prepričani, da so branili svoj »oré«, svoj »mi«, svojo človeškost, svojo običajnost. (Sušnik 2018: 52)

V opisu bega in kasneje usmrnitvi Mbi-a Gvaranijca Branislava Sušnik razkriva magične prakse, ki zajemajo lokalno razlago »narav- nih« dogodkov in ukrepe, ki povrnejo in utrjujejo normalnost, to je ravnotežni odnos med ljudmi in neljudmi. Suša, ki je prizadela koru- zno njivo, za omenjeno skupnost ni bila posledica naravnih vremen- skih dogodkov. Krivec je bil lahko le šaman, ki je imel večjo moč kot drugi. Da gre za šamana, je jasno, ker je imel videnjsko sposobnost in sposobnost spreminjanja v ptiča. Po dogodku je Branislavi Sušnik drug šaman pojasnil odnos med ljudmi in živalmi (ljudmi in neljudmi): v

pradavnini sta bila isto, potem pa je človek zmagal, ker je imel moč preslepljanja (perspektivizem po Eduardu Viveiros de Castru). V pradavnini sta bila »človek in žival kot 'brat in bratranec' [in] si izmenjavala 'kožo'. Tudi dušo sta si lahko izmenjala, 'metempsihoza'« (Sušnik 2018: 59). A do tega menjavanja lahko pride samo enkrat v življenju. Potem je človek postal človek tako, da je premagal živali. Sedaj navadni človek nima moči »metamorfoze«, to ima le »preveč-človek«, ki pa je lahko nevaren. Z ubojem šamana niso »kaznovali« za sušo, ampak so branili svojo človeškost.

Gvaranijsko »človeškost« Branislava Sušnik najde tudi v jeziku in specifičnih pravilih socialne organizacije:

Gvaranijski zaimek »mi«, »izključno mi«, izključi vsakega, ki ne pripada kategoriji »brat in svak«. Zato isti Indijanci poznajo še drug zaimek za »mi«: »mi vsi«, nānde, kjer so vključeni vsi vaški sorodniki in prebivalci ... Za primitivca je človek človeku samo v tem čudnem dvojnem načelu res socialni človek. (Sušnik 2018: 54)

V razlagah posameznih kategorij in konceptov se je pogosto izogibala prevajanju emskih kategorij in jih je raje puščala v lokalnem jeziku z razlago. Prevodi so bili namreč pogosto obremenjeni z drugimi, največkrat misijonarskimi konteksti. V članku *Verovanje Indijancev Lengva* je kritična do raziskovalcev, ki so delali prehitre zaključke glede verovanja v zle duhove, ker so prevajali dobesedno. Sama pri ljudstvu Lengva omenja dva temeljna verska koncepta: »*hangak*« in »*kiljikhama*«. Koncept »*hangak*« so nekateri prevajali kot »dušo«, Branislava Sušnik pa ga opredeli kot »neki 'quid', neko posebno silo ali aktivno lastnost, ki deluje in ki nikdar ni pasivna« (Sušnik 1954b: 170). Za razumevanje animizma torej uporablja koncept »človeške moči« ali »delovanja«, ki pa ga ohranja v specifičnih emskih oblikah, v tem primeru kot trojček kontinuitetne, intenzivne in obnoviteljske sile. »Življenje, ali '*igjinnacte innegjik*', ima trojni značaj: kontinuitetna, intenzivna ali obnoviteljska sila; posamezni 'quid' obstoječega stvarstva vedno pripada eni od zgoraj imenovanih skupin« (Sušnik 1954b: 170).

»Delovanje« pa ni enako pri ljudeh in neljudeh. Še več, odnos med ljudmi in neljudmi je v animističnem pojmovanju ljudstva Lengva lahko nevaren in ga je vedno treba urejati.

V tem življenjskem krogu omenjenih treh principov pa vendarle »*eenclit*« ali človek igra najbolj važno vlogo, kajti njegov quid ali delujoča lastnost je *ing—hangak*, ki dejansko vsebuje v sebi vse tri omenjene osnovne sile; etimološko izraz sam naznači to: *bangko—hat—snankok—heje—hangak*; kar resnično je, kar ostane, kar se obnovi. Ta *ing—hangak* ali vitalni princip ali biblijski »dih življenja« je lasten

samo človeku, ne pa ostalim bitjem ali stvarjem, ki posedujejo samo eno izmed njega sestavljajočih sil. V tem animističnem krogu celotnega stvarstva zavzema torej človeški hangak najbolj važno mesto in je zato tesno soudeležen pri »življenju« po pojmovanju Indijancev, tako da istočasno dotik hangaka z ostalimi silami vedno povzroči neko posebno razmerje, ki more biti v večini slučajev za človeka nevarno ... (Sušnik 1954b: 170–1)

Tudi koncept »*kiljikhama*«, ki so ga nekateri drugi avtorji prevajali s (krščanskim) hudičem, Branislava Sušnik razume kot silo s slabim namenom. Slab namen namreč ni zlo samo po sebi, ampak izhaja iz delovanja, ki poruši ravnovesja.

Jaksok-duhovi ali sile ... napravijo *moosije* (slabo), kar je bilo prej *taasije* (dobro). Po tem animističnem konceptu življenja mora med raznimi silami vladati neko določeno razmerje; vsaka sprememba tega razmerja je sama po sebi slaba in človeku škodljiva. (Sušnik 1954b: 173)

V animističnem krogu imajo moč delovanja ali silo ljudje in ne-ljudje (na primer rastline, živali, duhovi), a le človeška sila se ohrani tudi po smrti. Človek ima namreč tri sile ali duše, kot jih tudi občasno in pogojno imenuje: ena spremlja človeka od rojstva do smrti, ena živi tudi po smrti, ena pa predstavlja spoj z naravo (Sušnik 1954a, 1954b; Saksida 2012b: 63). Prav sila je način vzpostavljanja medsebojnih in medosebnih odnosov, saj bitja s silo delujejo drugo na drugo. S tem pa pri paragvajskih ljudstvih nastane tudi potreba po poudarjanju lastne človeškosti.

... tudi rastline in živali [imajo] svoj posebni »quid«, lastnost in silo, s katero sodelujejo v »življenju« in se nahajajo v animističnem krogu. Silo (običajno v vražjeverju – duh) živali in rastlin imenujejo Lengua *aksob*, *jaksok*, *haksok*: razlikuje se od hangaka po tem, da vsebuje vedno samo enega od treh bistvenih principov, tako da te sile nimajo »posmrtnosti« kot človeški hangak, temveč »umro–maseje«, ali postanejo pasivne in so potem za človeka že brez nevarnosti in veljave. (Sušnik 1954b: 172)

Živalske in rastlinske sile se skladajo z značilnostmi, ki jih tem vrstam pripisujejo ljudje. Obenem živali pomenijo predvsem možnost nevarnosti, ne pa zaščite. »... (M)ed južnoameriškimi Indijanci (se) običajno ni razvil oni tipični totemizem kot pri mnogih severnoameriških Indijancih« (Sušnik 1954b: 173). Naravne sile (na primer vremenski pojavi) pa niso sile same po sebi, saj jih vedno spremlja neka druga sila. Vsaka sprememba je nekaj slabega, saj podre ravnovesje sil in odnosov med ljudmi in drugimi bitji (silami) v okolju.

Trditev, da je vsa vera Indijancev vera strahu, (je) povsem umljiva. Mnogo k temu doprinejajo Indijanci sami, kajti vedno bolj se poslužujejo izraza »*kiljikhama*« (sila s slabim namenom, op. a.) za vse, kar more (a vendar ne z gotovostjo) povzročiti zlo posledico za človeka. (Sušnik 1954b: 173)

V nekaterih temeljnih konceptih, ki jih ohranja v jeziku ljudstva Lengva, Branislava Sušnik razlaga temeljna načela socialne organizacije, animistične povezanosti staroselcev z okoljem ter utrjenih pravil, prepovedi in praks:

... (T)iger in jaguar vedno (ponazarjata) načelo intenzivnosti; pes – sila kontinuitetnosti in v tem oziru je zanimivo pripomniti, da je med Indijanci Lengva prepovedano ubiti psa; mnogi iz mlade generacije Indijancev pripovedujejo, da je v psu »ženska sila ali ženski duh«, kar se s splošnim pojmovanjem indijanske etike sklada, kajti ženska predstavlja načelno *kontinuiteto*, ... obnoviteljno ali obroditeljno silo ... in logična posledica tega pojma je materska linija kot socialno – družinski red med Indijanci. (Sušnik 1954b: 172–3)

Članek *Verovanje Indijancev Lengva* zaključí s poudarkom, da gre pri njih za animistični sistem, kjer ni »teizma, panteizma, božanstva ali narave in prav tako ne kakega kulta čaščenja« (Sušnik 1954b: 174; glej tudi Sušnik 1953). Animizem (in totemizem) razume kot strukturo družbe, urejanja pravil in razmerij, prehajanja med individualnim in kolektivnim ter kot način, kako so medsebojno vzpostavljena človeška in nečloveška bitja v skupnem okolju. Zato je kritična do oznak in konceptov, ki so obremenjeni s krščanskim kontekstom. Pravi, da odsotnost božanstev, kot jih poznajo Evropejci, ne pomeni, da so Indijanci ateisti. Prav tako so vse sile, ki delujejo v animističnem krogu, nevtralne, ni dobrih ali zlih duhov, le nepravilno razmerje sil vzpostavlja negativne vplive. Zato je kritična do potopiscev, ki Indijancem pripisujejo vero v zle duhove, saj »zla« ne tolmačijo tako kot Evropejci. Tudi greh ni dober prevod Lengva koncepta »*aj-jas-scahma*«, ki sicer dobesedno pomeni »pasti v neumnost« in je zgolj kršenje animističnega reda (Sušnik 1954b: 175). Ti poudarki pa kažejo tudi na etično držo Branislave Sušnik, ki je skušala pokazati na (drugačno) racionalnost staroselcev in njihove bivanjske realnosti.

Tudi v članku *Pogoji za misijone v Paragvaju* (Sušnik 1954a), v katerem opiše možnosti za katoliško misijonarstvo med paragvajskimi staroselskimi ljudstvi, je kritična do (zlasti protestantskih) misijonarjev, ker prepogosto ne poskušajo razumeti družbenih značilnosti staroselcev. Čeprav tudi sama uporablja izraze, kot so primitivci, kar je bil še v petdesetih letih dvajsetega stoletja povsem uveljavljen izraz v antropologiji, je kritična do misijonarjev, etnologov in potopiscev, saj

so pogosto povsem napačno razumeli razloge za slab družbeni in ekonomski položaj staroselskih ljudstev.

»Jem, kadar sem lačen, spim, kadar sem zaspan, in delam, kadar nekaj potrebujem. In se po vrhu še belcem in njihovim uram smejem.« Ta bistvena indijanska izjava izraža načelo naravne logike v življenjskem redu. Etnologi in misijonarji pa so iz tega napravili tri zaključke: Indijanec je muhast, len in nestanovitven. V resnici pa Indijancem borba za življenjski obstanek nikako ni lahka v njihovem primitivnem svetu, narava sama jim postavlja kaj strogo urejeni delovni red: ribolov, lov na divjačino, iskanje divjih živali zaradi kož, ki jih zamenjujejo za druge predmete, začasno udinjanje na estacijah ali drugod, da si pridobe kos surovega platna, je bistveno moško delo. Tkanje mrež, ponchov, nabiranje divjih sadežev, postavljanje »bajt«, prehrana itd. je žensko delo. Skupinski duh v primitivni naselbini ne trpi lenobe posameznika in »muhavosti in nestalnosti«, je le dejansko sprememba, ki jo naravne razmere same vsilijo primitivcu. (Sušnik 1954a: 16)

Prav tako pojasni, da preseljevanja in družbenokulturne spremembe izhajajo iz pogosto izkoriščevalskih stikov staroselskih ljudstev s kolonialisti:

Beli koloni ne trpe v svoji bližini velikih indijanskih skupin, marveč le maloštevilne, raztresene okoli belega naselja. Plačevanje Indijancevega dela je pravzaprav le miloščina, s čimer so belci sami prisilili Indijanca na njim tolikokrat očitano prirojeno beračenje. (Sušnik 1954a: 17)

Nazadnje opozori na odgovornost širše družbe in države do staroselskih ljudstev: »(I)ndijansko vprašanje potem takem ni samo 'indijansko', marveč že socialno vprašanje države same in prav to dejstvo je značilno za vse južnoameriške države, kjer se Indijanci številčno še ohranjujejo« (Sušnik 1954a: 14).

SKLEP

Prispevek obravnava življenje in raziskovalno delo Branislave Sušnik v Paragvaju s poudarkom na zgodnjem obdobju antropoloških in etnolingvističnih raziskav. Njen znanstveni opus je tako obširen, da si gotovo zasluži še veliko refleksij in razprav, tudi v luči sodobnih antropoloških debat o nekaterih temeljnih vprašanjih, kot so odnosi med ljudmi in neljudmi, dihotomija narava – kultura, pa tudi položaj južnoameriških staroselskih ljudstev v kolonialnem in pokolonialnem obdobju.

Kot izobrazena zgodovinarica in lingvistka je bila Branislava Sušnik ob koncu druge svetovne vojne zaradi političnih razlogov prisiljena zbežati iz Slovenije, a njeno delovanje ni bilo usmerjeno v politiko. V Južni Ameriki se je najprej preizkusila v misijonarstvu, nakar jo je za vse življenje pritegnila znanost, posebej lingvistika, antropologija, arheologija in kulturna zgodovina. Po selitvi v Paragvaj leta 1951 je začrtala svojo pot z etnolingvističnimi in antropološkimi raziskavami staroselskih ljudstev v Paragvaju in se tam močno uveljavila kot znanstvenica do te mere, da se vsak, ki se ukvarja s paragvajskimi staroselskimi ljudstvi, spozna tudi z njenimi deli (Peris 2014).

Že v zgodnjih petdesetih letih dvajsetega stoletja se je kot ženska ravno zaradi izkušenj v dolgotrajnem terenskem raziskovalnem bivanju in delu med staroselci ter talentu za učenje jezikov uveljavila v moškem svetu znanosti. V Paragvaju je bila ena vodilnih znanstvenic na področju poznavanja staroselskih ljudstev, njihovih jezikov in kulturnih značilnosti ter je močno vplivala na paragvajsko antropologijo – kot direktorica Etnografskega muzeja »dr. Andrés Barbero«, predavateljica na Filozofski fakulteti Nacionalne univerze v Asunciónu ter avtorica množice knjig in člankov. Za svoje življenjsko delo je dobila več priznanj. Leta 1993 je bila odlikovana s predsednikovo nacionalno nagrado za dosežke v znanosti, po smrti pa jo je predsednik republike Paragvaj odlikoval za znanstveni prispevek k paragvajski identiteti (glej Mislej 1998: 279; Rijavec 2000: 29–30; Mizerit 2018: 39–41). Bila je tudi častna profesorica Univerze v Asunciónu ter članica številnih akademskih in strokovnih združenj.

Znanstveni opus dr. Branislave Sušnikove je sestavni del Paragvaja in njegove dediščine, čeprav nam po svoji izobrazbi in celo strokovnih navadah rojakinja ne more biti tuja. Njen um se je izoblikoval na Slovenskem, vendar pa sadovi njenih naporov sodijo v paragvajsko intelektualno zakladnico. Vsekakor je bila dr. Sušnikova priznana kot znanstvenica tudi v novi domovini. (Mislej 1998: 280)

Namen tega prispevka je osvetliti povezave med življenjsko in izobraževalno potjo Branislave Sušnik in njenim raziskovalnim delom, posebej pa obravnavati del njenega znanstvenega opusa, ki zadeva večno vprašanje, kaj pomeni biti človek in kako svojo človeškost vzpostavljajo južnoameriški staroselci. Obenem je odprl precej vprašanj, na primer pomen kulturnozgodovinskih raziskav staroselcev v kolonialnem kontekstu ali povezave med raziskovalnim delom in izseljensko izkušnjo. Na ta in podobna vprašanja bo treba šele odgovoriti v prihodnosti.

CITIRANE REFERENCE

- ČEPLAK MENCIN, RALF 1997 'In memoriam: Dr. Branislava Sušnik 1920–1996.' *Etnolog* 7: 461–3.
- DEBELJAK, TINE 1958 'Srečanje z raziskovalko indijanskih plemen dr. Branko Sušnikovo.' *Meddobje* 4(4): 319–24. (Ponatis leta 2018 v: *Meddobje = Entresiglos* 52(1–4): 43–50).
- DEBELJAK, TINE 1976 'Dr. Branislava Sušnik: Raziskovalka indijanskih plemen.' V: *Zbornik Svobodne Slovenije 1973–1975*. Miloš Stare, ur. Buenos Aires: Svoboda Slovenija. Str. 299–305.
- DE CASTRO, EDUARDO VIVEIROS 1998 'Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism.' *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 4(3): 469–88.
- DESCOLA, PHILIPPE 2013 *Beyond Nature and Culture*. Chicago: University of Chicago.
- KURET, NIKO 1974 'Branislava Sušnik, Chamacocos, I. Cambio cultural. Museo Etnográfico »Andres Barbero«, Asunción (Paraguay) 1969, 246 str. in Branislava Sušnik, Chamacocos, II. Diccionario etnografico, Museo Etnografico »Andres Barbero«, Asunción (Paraguay) 1970, 202 str.' Ocena knjig. *Traditiones* 3: 252.
- MISLEJ, IRENE 1993 'Dr. Branislava Sušnik, slovenska antropologinja v Paragvaju: nedokončana zgodba.' *Slovenski koledar: Koledar za Slovence po svetu* 40: 266–71.
- MISLEJ, IRENE 1998 'Dr. Branislava Sušnik (1920–1996): Slovenska znanstvenica v tropkem Paragvaju.' *Traditiones* 27: 275–81.
- MISLEJ, IRENE 2007 'Branislava Sušnik (1920–1996): Antropologinja, raziskovalka južnoameriških Indijancev, dobitnica najpomembnejših paragvajskih priznanj za znanstveno delo.' V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Alenka Šelih, Milica Antić Gaber, Alenka Puhar, Tanja Rener, Rapa Šuklje in Marta Verginella, ur. Ljubljana: Tuma in SAZU. Str. 572–6.
- MIZERIT, TONE 2018 'Branka Sušnik.' *Meddobje = Entresiglos* 52(1–4): 38–42.
- PERIS, CARLOS 2014 *Branislava Susnik: La antropóloga del Paraguay*. Asunción: El Lector.
- REPIČ, JAKA 2006 »Po sledovih korenin«: *Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta.
- REPIČ, JAKA 2021 'Podobe Branislave Sušnik med Slovenci v Argentini: Migracija, življenje v Paragvaju in povezave z domovino.' *Dve domovini/Two Homelands* 53: 11–26.
- RIJAVEC, MAJA 2000 'Dr. Branislava Sušnik – Slovenska znanstvenica v Paragvaju.' *Diplomska naloga*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- SAKSIDA, ALEKSANDRA 2012a 'Antropologija Branislave Sušnik.' *Monitor* 14(2): 33–69.

- SAKSIDA, ALEKSANDRA 2012b 'Antropologija Branislave Sušnik: Metoda dela in psihosocialne raziskave južnoameriških staroselcev.' Magistrska naloga. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.
- SLAVEC GRADIŠNIK, INGRID, ur. 2005 *Pretrgane korenine: Sledi življenja in dela Rajka Ložarja*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- SUŠNIK, BRANISLAVA 1953 'Med Indijanci Lengua.' V: *Misijonski zbornik*. Ladislav Lenčec, ur. Buenos Aires. Str. 143–52.
- SUŠNIK, BRANISLAVA 1954a 'Pogoji za misijone v Paragvaju.' *Katoliški misijoni* (Buenos Aires), marec, april, maj, junij.
- SUŠNIK, BRANISLAVA 1954b 'Verovanje Indijancev Lengua.' V: *Vrednote (Los Valores): Druga knjiga*. Ruda Jurčec, ur. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija. Str. 169–77.
- SUŠNIK, BRANISLAVA 2018 'Primitivec kot človek: Predavanje dr. Branke Sušnik na 15. Kulturnem večeru Slovenske kulturne akcije, 10. novembra 1959.' *Meddobje = Entresiglos* 52(1–4): 51–61.
- ŠMITEK, ZMAGO 1986 'Geografski determinizem in raziskovanje neevropskih kultur.' *Dela: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani* 4: 54–64.
- TELBAN, BLAŽ 1993 '»Bicho Raro« paragvajskih ravnic ali srečanje z Dr. Branislavo Sušnik.' *Etnolog* 3: 205–14.
- TERČELJ, MARIJA MOJCA 2021 'Zamolčana znanstvenica: doprinos dr. Branislave Sušnik k raziskovanju staroselskih kultur Paragvajca.' *Dve Domovini/Two Homelands* 53: 27–44.
- ŽIGON, ZVONE 2001 *Iz spomina v prihodnost: Slovenska politična emigracija v Argentini*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Slovenske identitete v evropskem in svetovnem kontekstu« (številka programa P6–0187), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna, ter Ciljnega raziskovalnega projekta »Dr. Branislava Sušnik in njeni sodobniki« (2019–2020), ki ga je na predlog Urada Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. Članek je sicer rezultat daljšega avtorjevega zanimanja za Slovence po svetu.

IZVLEČEK

Članek obravnava življenje Branislave Sušnik in njeno raziskovalno ter muzejsko delo na področju antropologije, jezikoslovja in kulturne zgodovine v Paragvaju, kamor jo je zaneslo najprej begunstvo po drugi svetovni vojni in nato znanstveno zanimanje za staroselska ljudstva, kulture in jezike Južne Amerike. Branislava Sušnik se je izobraževala na področju zgodovine, prazgodovine in uralo-altajskega jezikoslovja v Ljubljani, na Dunaju in v Rimu, po vojni pa je emigrirala v Argentino. Po misijonarski izkušnji med ljudstvom Toba v Čaku, mejni pokrajini med Argentino in Paragvajem, se je preselila v Paragvaj, kjer je raziskovala staroselska ljudstva in jezike, poučevala na Nacionalni univerzi v Asunciónu in do smrti vodila Etnografski muzej »dr. Andrés Barbero«.

Njeno raziskovalno delo je pri nas kljub njenim izjemno bogatim antropološkim in etnolingvističnim raziskavam slabo poznano, delno zaradi njene izseljenske preteklosti, delno pa zato, ker je večinoma objavljala v španskem jeziku. Prispevek opiše njeno življenje in predstavi raziskovalno delo na področju antropologije, arheologije, etnolingvistike in kulturne zgodovine paragvajskih staroselskih ljudstev. Pri tem se osredotoči predvsem na nekatere njene zgodnje antropološke razprave ter obravnava njena temeljna znanstvena vprašanja, metode in teoretska izhodišča za razumevanje življenja staroselcev. Eno od njenih temeljnih zanimanj je bilo utemeljevanje človeškosti med staroselci v Paragvaju, kar je zanimivo tudi za razmislek v luči nekaterih sodobnih razprav v antropologiji o animizmu, odnosu ljudje – neljudje in dvojici narava – kultura.

Ključne besede: Branislava Sušnik, Paragvaj, Južna Amerika, staroselci, izseljenstvo

O AVTORJU

Jaka Repič, dr. etnologije, izredni profesor na področju kulturne in socialne antropologije, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani; jaka.repic@ff.uni-lj.si.